

ПЕРЕДУМОВИ Й ОРІЄНТИРИ ІННОВАЦІЙНО-ДЕРИВАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЖАРГОНОВИХ СИСТЕМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті з'ясовано і окреслено передумови, вихідні орієнтири і перспективи дослідження одного з типів жаргонової номінації — словотвірного у контексті сьогочасних інноваційних процесів у жаргонах української мови. Визначено системні процеси, взаємозв'язки і взаємовпливи у жаргоновому номінуванні на рівні різних типів номінації. Проаналізовано лексикографічні праці дослідників жаргону української мови. Також в статті окреслено особливості джерельної бази і застосовуваних методів, названо перспективні напрями дослідження й особливості самих досліджень.

Ключові слова: дериват, жаргон, жаргонологія, жаргономен, інновації, лексикографія, словотвірна номінація, соціолект.

Старченко Я.С. Предпосылки и ориентиры инновационно-деривационных исследований жаргонных систем украинского языка. В статье выявлены и описаны предпосылки, ориентиры и перспективы исследования одного из типов жаргонной номинации — словообразовательного в контексте современных инновационных процессов в жаргонах украинского языка. Выделены системные процессы, взаимосвязь и взаимовлияние в жаргонной номинации на уровне разных типов номинации. Проанализированы лексикографические работы исследователей жаргона украинского языка. Также в статье описаны особенности исходной базы и использованных методов, названы перспективные направления исследования и особенности самих исследований.

Ключевые слова: дериват, жаргон, жаргонология, жаргономен, лексикография, словообразовательная номинация, социолект.

Starchenko Y. Pre-conditions and features of innovative and derivative investigations of jargon systems of the Ukrainian language. The pre-conditions, control points and prospects for investigation of one of the types of the jargon nomination — word formation — in the context of modern innovations in the jargons of the Ukrainian language are determined in this article. The system processes and interconnection in the jargon nomination on the level of different types of nomination are described in this article. The lexicographical works of the Ukrainian jargon researchers are also analysed here. There are the peculiarities of sources and the used methods described in this article. The perspective ways and special features of researches are mentioned here.

Keywords: derivative word, jargon, jargonology, a jargon nomen, lexicography, word-formative nomination, social dialect.

У сучасній українській мові помітним є поширення нелітературних (маргінальних) елементів у всі сфери мовного буття (Т. Кондратюк визначає таке поширення як тенденцію [7: 4]), що у свою чергу викликає різні реакції в суспільстві. З одного боку, осуд і заперечення таких явищ, а з іншого — цікавість, бажання пізнати природу, механізми можливості. Значна частина таких елементів (точніше сказати — їхній масив) природою свого походження належать до найрізноманітніших сучасних жаргонових систем — професійних і соціальних.

Звичайно, такі процеси, їхні особливості й ознаки не можуть залишатися поза увагою дослідників. Наукова новизна праць у цій галузі полягає в осмисленні жаргонових явищ як системи, що ґрунтується на загальномовних

закономірностях, і водночас має свої особливості й розвивається в контексті національної мови, як окремого конкретного історичного зрізу української мовної картини світу. Таке у свою чергу зумовлює визначення системних процесів, взаємозв'язків і взаємовпливів у жаргоновому номінуванні на рівні різних типів номінації (семантичному, словотвірному, синтаксичному).

Незважаючи на значну кількість різноманітних теоретичних праць, присвячених соціальним діалектам, на наявність різноманітних лексикографічних праць, окремі теоретичні аспекти досліджуваного явища, його особливості потребують у подальшому пильної уваги науковців. В одній із попередніх праць ми окреслили сучасний стан досліджень названої тематики, причини актуальності таких досліджень й основні напрямки, їхню значущість і перспективність тощо [16].

Ця стаття продовжує започатковане і безпосередньо присвячена визначенню передумов, вихідних орієнтирів і перспектив дослідження одного із типів жаргової номінації – словотвірного у контексті сьогочасних інноваційних процесів.

Отже, у згаданій статті ми побіжно зазначили, що до середини – кінця 80-х років минулого століття в українській спільноті превалювала спотворена думка про «низькість», «дефектність» жаргону, його тождність із вульгарним, безкультурним, лайливим, сороміцьким, отож і приреченим на осуд – з одного боку. А з іншого – незначна кількість жаргонізмів, яка доходила до пересічного мовця, не презентувала конкретній жаргон як живу, повноцінну мовну стихію зі своїми особливостями творення й функціонування. Цей «низький, маловартісний продукт» не становив сталого інтересу і для науковців, що спричинило недостатнє наукове осмислення жаргону як соціомовного й культурологічного явища. Про причини такого стану детально йдеться у монографії Л. Ставицької, тут лише тезисно назовемо їх:

- відсталінське табу на дослідження;
- наївно-побутовий погляд на жаргон як на словесне сміття, як на забруднювача мови;
- ця груба, низька, знижена матерія не має права на життя – потребує боротьби з нею і знищення;
- сприймання в українському етносі мови не як засобу комунікації, а як своєрідного національного скарбу, а звідси директивне культивування стандартів;
- прескриптивний підхід до мови – вивчення її такою, якою вона ніби повинна бути, а не такою, якою вона є;
- наявність своєрідної української національної хвороби – жаргонофобії з її найрізноманітнішими виявами-симптомами;
- соціопсихологічні причини;
- брак фактичного (лексикографічного) матеріалу і його наукового осмислення тощо [14:11–18].

Виятком у цьому були системні і протяжні в часі праці двох українських науковців – Й. Дзендзелівського й О. Горбача, дякуючи яким українська наукова традиція дослідження соціолектів не була перервана. Зокрема,

Й. Дзензелівський повністю сприймає напрацьовані у 20-их роках ХХ ст. методи і принципи дослідження соціолектів; у коло його наукових інтересів потрапляють аргі волинських лірників, аргі бурасків-семінарів ХІХ ст., аргі нововижківських кожухарів і спиських дотрярів тощо [2; 3; 4; 5].

Зовсім в інших умовах (за межами Радянської України) працював О. Горбач. Його праці про українське аргі охоплюють найрізноманітніші вияви того чи того аргі чи й аргі як мовного явища загалом. У поле його зору потрапляють аргі школярів (частково студентів), лірників, невлів (слобожанських сліпців), вояків тощо. Через дослідження арготизмів в українській художній літературі О. Горбач один із перших з'ясовує їхню мовно-естетичну властивість; з'ясування етимології величезної кількості арготизмів дало можливість дослідникові встановити й описати широке коло джерел поповнення українських аргі. Фактично саме О. Горбач був першим, хто визначив основні ознаки (зокрема швидкоплинність змін, мандрівність, регіональна специфіка одного і того ж аргі) українських аргі як якусь систему-цілість, визначив можливості й причини переходу аргі в іншу якість — міський сленг. Його лексикографічні праці становлять невикінчене джерело для майбутніх досліджень (до речі, його праці можуть бути одним із джерел визначення інноваційності чи давності того чи того деривата). Думається, що одним із важливих чинників зростання наукового зацікавлення соціальними діалектами в українській лінгвістиці кінця ХХ ст., а особливо значним поштовхом до розвитку жаргонової лексикографії не останнє (можливо, перше) місце посідає вага праця О. Горбача «Аргі в Україні» [1].

Зрештою, наприкінці ХХ ст. відбувається своєрідна реабілітація соціальних діалектів, належно поціновується їхня роль в існуванні і розвиткові національної мови (див. про це [9]).

В українській лінгвістиці наявна і спроба створення більш-менш системної періодизації історії вивчення соціальних діалектів, яку можна вважати передісторією формування української наукової жаргонології і разом із тим виявом тяглості дослідження соціальних діалектів. Така спроба належить Л. Карпець [6], яка проаналізувавши письмові твори, присвячені соціальним діалектам (починаючи від збирання і фіксування матеріалу задля виконання суто етнографічних завдань), виділяє відповідні періоди з їхніми особливостями:

1. *Етнографічний період* (від середини ХІХ століття), для якого характерним було збирання первісного матеріалу, фіксація назв предметів побуту, атмосферних і фізичних явищ, назв осіб, частин тіла, грошових одиниць.

2. *Період міської революції* (20–30-ті роки ХІХ ст.). Саме в цей період значимі соціальні рухи перемістилися до міста, жаргоновий елемент стає питомою ознакою мовного побуту міського соціуму.

3. *Період «голосного мовчання»* (від середини 50-х років минулого століття), під час якого, незважаючи на заборонну тенденцію стосовно соціолінгвістики, все ж з'являються наукові розвідки, присвячені функціонуванню жаргонізмів, а в термінознавстві з'являються праці з окреслення термінів на позначення таких явищ.

4. *Період «пророслої пшениці» або період «жаргонологічного вибуху»* (з 90-х років ХХ століття). Цей період, Як влучно зазначила Л. Ставицька, «передбачає альтернативу не тільки у сфері думок, поглядів, а й у царині мовного самовираження особистості» [14].

Загалом, як засвідчують наукові публікації останніх років, ситуація в українській лінгвістиці змінюється: до наявних поодиноких розрізнених досліджень попередніх років долучено низку серйозних праць – від окремих невеличких статей до монографій і дисертацій. Ці праці виказують зростання кількості досліджень і формування в українській лінгвістиці осібної галузі соціолінгвістики – жаргонології з чітко виокремленими, хоча й дещо розрізненими аспектами.

Поповнення сучасних українських жаргонів новими номенами відбувається за рахунок найрізноманітніших джерел (зокрема зовнішніх і внутрішніх запозичень, семантичних переосмислень наявних лексем і словосполучень тощо). Ступінь реалізації й активності типів, способів і засобів номінування неоднаковий як у межах того чи того жаргону, так і в жаргоновій системі загалом.

Як показують наші спостереження, провідним, основним у появі нових жаргонізмів є словотвірний тип номінації і його способи. До того ж словотвірні способи і словотворчі засоби виконують найрізноманітніші функції, з-поміж яких творення нових слів, принатурення до потреб спілкування в жаргосоціумі наявних назв. Звідси помітним є і виділення двох величезних груп номенів – номени первинного і повторного номінування.

На жаль, українська жаргонова дериватологія, засвідчуючи тематичне і кількісне багатство посталих номенів, ще не відповідає рівню дериваційних здобутків у літературній мові чи рівню таких здобутків у територіальних діалектах. Дослідження словотвірних процесів у жаргонах переважно зведено до трьох визначальних аспектів: 1) констатування наявності словотвірних способів і засобів; 2) словотвірні явища не відокремлено від інших типів і способів номінації і розглядаються в сукупності з ними; 3) часто номінативний і словотвірний аналіз підмінено етимологічними екскурсами (як вияв продовження давніх, традиційних досліджень соціальних діалектів).

Проте поява в останні два десятиліття значної кількості словотвірних інновацій у жаргонах потребує комплексного і всебічного вивчення явищ, процесів і їхніх наслідків, сама актуальність подібних досліджень не викликає ні найменших сумнівів.

Звичайно, вивчення нетрадиційного словотвірного матеріалу потребує і нових підходів у його дослідженні, зокрема й застосування нових комбінацій лінгвістичних методів у їхньому взаємозв'язку й адаптації до жаргонових потреб. Продуктивним бачиться застосування таких методів: 1) описовий метод (уможливить узагальнення зібраного матеріалу, його систематизацію й аналіз відповідно до мети конкретних досліджень), 2) зіставно-порівняльний метод (уможливить визначення особливостей словотворення на міжжаргоновому рівні, на рівні літературна мова – жаргон), 3) метод опозицій, використовуваний у визначенні структури (мотиватор – дериват,

твірної основа – похідна основа), рівневого статусу (жаргонове – літературне, жаргонове – просторічно-сороміцьке), 4) метод кількісних підрахунків (уможливить встановлення продуктивності, регулярності, системності словотвірних явищ і процесів і відповідно прогнозування деяких явищ), 5) метод безпосереднього опитування дозволить поповнити наявну в україністиці лексикографічну базу й уточнити значення номенів, їхнє походження і варіативність. Тут, як бачиться, окремо застосований метод не дасть бажаних результатів і не зможе створити справжню наукову картину.

У 90-і роки минулого століття відновлюються традиції збирання жаргонового матеріалу і випуску в Україні відповідних лексикографічних праць. Помітними серед них, зокрема є праці Л. Карпець [6], О. Коровицької [8], А. Нелюби [13], С. Пиркало [10], О. Поповченко [11], Т. Кондратюк [7], Л. Ставицької [15] та ін. Ці та інші словники і словники формують добру джерельну базу для майбутніх досліджень.

Названі та інші лексикографічні праці різняться за методами добору і способами подачі матеріалу, за будовою, за значущістю, навіть за метою і призначенням. Серед них, зокрема словники сучасних українських жаргонів, словники словотвірних та інших інновацій, словники як частини (складники чи наочний матеріал) інших праць – статей, монографій, посібників, інтернетвидання, тексти художньої мови, засобів масової інформації, побутового мовлення. Для виявлення передісторії окремих новітніх явищ необхідно залучати словники українських аргів.

Отже, сьогодні можна говорити про наявність в українській лінгвістиці і жаргонової лексикографії.

Дериваційні процеси в українських жаргонах з одного боку, є втіленням рис і особливостей загальномовних словотвірних процесів, а з іншого – мають низку своїх специфічних ознак. У зв'язку з цим у науковців з'являються можливості і необхідність перегляду лінгвістичних теорій, переконань, переоцінки культурологічних і естетичних надбань тощо, а «проблеми вивчення соціальних діалектів не обмежуються власне лінгвальним аспектом, а мають вагому соціолінгвістичну перспективу: співвіднесення з парадигмою культурного, духовного та власне мовного існування українського етносу; сутнісні рецепції у площині мовної ситуації та стратегії комунікативної потужності української мови в сучасній Україні» [14:11].

У зв'язку з викладеним перспективним бачиться подальше напрацювання методів і прийомів лінгвістичного дослідження жаргонових номенів, їхнього лексикографування, створення повних жаргонових атласів, введення цього матеріалу до контексту загальномовних дериваційних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбач О. Аргі на Україні. Зібрані статті. Книга 1 / О. Горбач. – Мюнхен, 1993. – 359 с.
2. Дзензелівський Й. Дослідження К.В. Широцьким жаргону учнів Кам'янець-Подільської духовної семінарії / Й. Дзензелівський // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. Том. 6. – Харків : Око, 1988. – С. 167–174.
3. Дзензелівський Й. Конспект лекцій з курсу української діалектології: Вступ / Й. Дзензелівський – Ужгород, 1966. – 254 с.
4. Дзензелівський Й. О.

Про арг українських ремісників (колківське кравецьке арг на Волині) / Й. Дзендзелівський // Дзендзелівський Й. Українське і слов'янське мовознавство. Збірник праць. – Львів : Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка, 1996. – С. 286–305. 5. **Дзендзелівський Й.О.** Український бурсацько-семінарський жаргон середини XIX ст. На матеріалі повісті «Люборацькі» А. Свидницького / Й. Дзендзелівський // *Studia Slavica Hungarica Budapest*, 1979. – Т. XXV. 6. **Карпець Л.А.** Український спортивний жаргон: структурно-семантичний аспект: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01– українська мова / Л. Карпець. – Харків, 2006. – 185 с. [Словник]. 7. **Кондратюк Т.М.** Сучасний український сленг і його місце в мовному і метамовному дискурсі // Словник сучасного українського сленгу / Упор. Т.М. Кондратюк. – Харків : Фоліо, 2006. – С. 4–32. 8. **Коровицька О.** Матеріали до словника сучасного молодіжного сленгу. Українська лексикографія.: теорія і практика / О. Коровицька. – Львів, 2005. – С. 116–138. 9. **Мокиєнко В.М.** Украинские источники русского жаргона / В.М. Мокиєнко // Українське і слов'янське мовознавство: Міжнародна конференція на честь 80-річчя проф. Й. Дзендзелівського. – Ужгород, 2001. – С. 365–378. 10. **Пиркало С.** Перший словник українського молодіжного сленгу / За ред. Ю. Мосенкіса / С. Пиркало. – К., 1999. – 500 с. 11. **Поповченко О.І.** Словник жаргону злочинців / О.І. Поповченко. – К. : ТОВ «Оберіг», 1996. – 267 с. 12. Словник сучасного українського сленгу / Упор. Т. М. Кондратюк. – Харків : Фоліо, 2006. – 350 с. 13. Словотворчість незалежної України / Укл. А. Нелюба. – Харків : ХІФТ, 2012. – 608 с. 14. **Ставицька Л.** Арг, жаргон, сленг: Соціальна диференція української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с. 15. **Ставицька Л.** Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с. 16. **Старченко Я.** Сучасна жаргонологія й словотвірні інновації в жаргонах української мови (до постановки питання) / Я. Старченко // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 23. – С. 93–97.